

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

ОСТАПЕНКО ЯНА СЕРГІЇВНА

УДК 343.97

**СЛУЖБОВЕ ПІДРОБЛЕННЯ:
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник –

кандидат юридичних наук, доцент
Фіалка Михайло Ігорович,
Харківський національний
університет внутрішніх справ, доцент
кафедри кримінального права і
кримінології факультету № 1.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Фріс Павло Львович,
Юридичний інститут
Прикарпатського національного
університету імені Василя
Стефаника, завідувач кафедри
кримінального права;

кандидат юридичних наук, доцент
Павликівський Віталій Іванович,
Харківський економіко-правовий
університет, завідувач кафедри
кримінально-правових дисциплін та
адміністративного права.

Захист відбудеться 28 квітня 2017 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.03 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

Автореферат розісланий 24 березня 2017 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Д. Ю. Кондратов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Прагнення України приєднатися до європейської спільноти спонукає суспільство і державну владу до реформування усіх сфер своєї діяльності. Провідними засадами таких перетворень є визнання принципу верховенства права, забезпечення прав і свобод людини й громадянина, дотримання законності в діяльності всіх гілок державної влади. Важливим напрямом реформування є подолання корупції на рівні органів державної влади, органів управління підприємств, установ і організацій будь-якої форми власності. Існування корупційних зловживань суттєво обмежує можливість реалізації конституційних прав і свобод людини, шкодить міжнародному іміджу країни, живить підґрунтя правового й морального нігілізму. Впливаючи на функціонування апарату управління, корупція одночасно призводить до гальмування та викривлення всього процесу державного будівництва, поглиблює соціальну нерівність громадян, збільшує соціальну напруженість, порушує принципи соціальної справедливості.

Невід'ємною складовою протидії корупції є всебічне зміцнення й охорона інституту публічної служби. Серед чинників його дисфункції не останнє місце посідають поширені практики службового підроблення (ст. 366 Кримінального кодексу (далі – КК) України), які заподіюють шкоду відносинам, що забезпечують нормальну діяльність державного апарату, а також апарату управління підприємств, установ та організацій. У його основі, як і будь-якого іншого кримінального підроблення, лежить обман, спрямований на викривлення дійсності, створення ілюзії правомірності. Незважаючи на обраний країною шлях до масштабної лібералізації усіх сфер суспільного життя, статистичні дані свідчать, що частка «службової» злочинності в структурі загальної злочинності Україні за період з 2005 по 2016 р. зросла майже на 4 %. При цьому питома вага службового підроблення в структурі злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності пов'язаної з наданням публічних послуг у 2005 р. складала 30 %, а у 2016 р. – вже 48 %. Такий стан засвідчує зростання інтенсивності відтворення службових злочинів взагалі та службового підроблення зокрема і вимагає створення дієвих механізмів протидії службовим підробленням.

Питання протидії злочинам у сфері службової діяльності та професійної діяльності пов'язаної з наданням публічних послуг та, зокрема, службовому підробленню досліджували: Ю. М. Антонян, М. І. Бажанов, О. М. Бандурка, Т. Б. Басова, О. Ю. Бусол, Б. В. Волженкін, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Гумін, Н. О. Гуторова, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, В. І. Дінека, А. І. Долгова, В. М. Дрьомін, О. О. Дудоров, О. О. Жижилєнко, А. П. Закалюк, Б. В. Здравомислов, А. Ф. Зелінський, Ю. Ф. Іванов, К. Є. Ігошев, С. М. Іншаков, О. Г. Кальман, Н. Ф. Кузнецова, Р. Л. Максимович, К. Б. Марисюк, О. А. Мартиненко, В. Д. Малков, А. А. Музика, О. М. Литвинов, О. О. Литовченко, В. В. Лунєєв, А. Б. Сахаров, В. Д. Спасович, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. М. Трубников, М. І. Фіалка, П. Л. Фріс, С. А. Шалгунова, Н. М. Ярмиш та ін. Віддаючи належне науковим здобуткам указаних учених, слід визнати, що залишаються недостатньо висвітленими кримінологічні аспекти протидії та запобігання вчиненню службових підроблень. Недостатньо розробленими в

кримінологічній науці є характеристика особи, яка вчиняє службове підроблення, фактори, що сприяють його вчиненню та комплекс заходів, спрямованих на запобігання службовим підробленням. Викладені обставини і зумовили актуальність вибору теми та проведення дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у рамках п. 5.11 додатка 5 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (затвердженого Наказом МВС України від 16.03.2015 р. № 275), узгоджується з пп. 5.1, 5.6 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016–2019 років, схвалених рішенням Вченої ради ХНУВС від 24 квітня 2015 року, а також відповідає комплексній темі наукових досліджень кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС на 2014–2018 роки «Протидія злочинності кримінально-правовими та кримінологічними засобами» (номер державної реєстрації 0113U008195).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради ХНУВС від 21 листопада 2014 року (протокол № 12).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дослідження є надання комплексної кримінологічної характеристики службового підроблення та вироблення на цій основі рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності запобігання зазначеним злочинам.

Необхідність вирішення зазначеної мети зумовлює постановку і вирішення ряду наукових задач:

- дослідити становлення та розвиток кримінальної відповідальності за службове підроблення в історико-правовому аспекті;
- визначити поняття та надати кримінально-правову характеристику службового підроблення;
- встановити, описати та пояснити його кількісні та якісні показники;
- охарактеризувати особу злочинця, який вчиняє службове підроблення;
- визначити методологічні засади дослідження детермінації цього злочину;
- встановити, описати та пояснити основні фактори детермінації службових підроблень в Україні;
- надати характеристику загальносоціальним заходам запобігання службовим підробленням в Україні, запропонувати шляхи їх удосконалення;
- охарактеризувати спеціально-кримінологічні заходи запобігання службовим підробленням в Україні, розробити рекомендації щодо їх удосконалення;
- здійснити опис і проаналізувати основні індивідуальні заходи запобігання службовим підробленням в Україні, розробити пропозиції щодо їх удосконалення.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають з приводу протидії злочинам у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Предмет дослідження – службове підроблення: кримінологічна характеристика та запобігання.

Методи дослідження. При проведенні дослідження для вирішення поставлених задач використовувались у комплексі загальнонаукові та спеціальні

методи. В його основу покладено діалектичний метод наукового пізнання, що дав змогу розглянути правові, функціональні та організаційні аспекти запобігання і протидії службовому підробленню у їх розвитку, взаємозв'язку та взаємовпливові (використовувався в усіх розділах роботи). За допомогою історико-правового методу було описано історичні періоди розвитку кримінально-правової заборони цього злочину, проведено аналіз його поняття у історичних та нормативно-правових документах до закріплення його у чинному КК (підрозділ 1.1). З використанням формально-логічного і юридико-догматичного методів здійснено аналіз складу передбаченого ст. 366 КК злочину (підрозділ 1.1). Статистичні, конкретно-соціологічні методи та метод вивчення документів (аналіз статистичних даних, вивчення матеріалів архівних кримінальних справ і проваджень) застосовувалися при виявленні тенденцій в динаміці службового підроблення та кримінологічної характеристики особи злочинця, який його вчиняє (підрозділи 1.3, 1.4, 2.2). Застосування системно-структурного методу дозволило дослідити проблеми визначення типологізації особи злочинця, який вчиняє службове підроблення (підрозділ 1.4), охарактеризувати фактори детермінації цих злочинів (розділ 2) та обґрунтувати нові положення, теоретичні висновки, пропозиції і практичні рекомендації щодо запобігання службовому підробленню (підрозділи 3.1, 3.2).

Нормативно-правовою основою дисертаційного дослідження стали Конституція України, законодавство України про кримінальну відповідальність (чинне і минулих років), інші акти Верховної Ради України та органів влади України.

Науково-теоретичну основу роботи становлять дослідження з кримінального права, кримінології, історії, теорії держави та права.

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення та аналізу 215 кримінальних проваджень (справ) відкритих (порушених) за ознаками ст. 366 КК, що розглядались протягом 2005–2015 рр. судами різних регіонів України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших монографічних досліджень, в якому на основі комплексної кримінологічної характеристики службового підроблення та вивчення слідчої і судової практики запропоновано шляхи запобігання та протидії вчинення службових підроблень, зокрема:

вперше:

- виділено та проаналізовано етапи формування юридичного поняття «офіційний документ», а також генези правового регулювання кримінальної відповідальності за його підроблення на території України, що бере свій відлік від положень Кримінального Уложення 1903 р. та ґрунтується на окремих елементах рецепції римського права;

- доведена низька кримінологічна ефективність існуючих заходів кримінально-правового запобігання службовому підробленню, на підставі чого запропоновано та обґрунтовано доцільність запровадження додаткового виду покарання за цей злочин у виді конфіскації майна;

- надана комплексна характеристика кількісних і якісних кримінологічних показників службового підроблення в Україні, в результаті чого встановлено збереження високого їх рівня, несприятливої динаміки, специфічної географії, пов'язаної з чинниками урбанізації;

удосконалено:

- наукове знання про способи вчинення службового підроблення; наведено додаткові аргументи на користь їх поділу на матеріальні та інтелектуальні, надано їх опис. Інтелектуальна підробка полягає у виготовленні документа, який є правильним за формою, але повністю чи частково не відповідає дійсності. До матеріальної підробки віднесено інше підроблення документів, що включає способи зміни реквізитів або частин змісту документа;

- систему аргументів щодо взаємозв'язку службового підроблення з корупційними правопорушеннями, який виявляється у взаємопроникненні елементів їх механізмів на індивідуальному рівні відтворення та кореляцією – на масовому;

- методологічні засади дослідження детермінації службового підроблення, які передбачають оперування положеннями діалектичного детермінізму (принципи історизму, системності, закони діалектичного протиріччя, всезагального універсального зв'язку тощо), а також соціального конструктивізму і конвенціоналізму;

дістало подальший розвиток:

- кримінологічне розуміння службового підроблення як соціально-правового феномену – інституційних, масових, асоціальних практик обману, які проявляються у кримінально караних формах предметної діяльності службових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування щодо внесення в офіційні документи завідомо неправдивих відомостей, іншого підроблення документів, видачі неправдивих документів та складанні неправдивих документів; встановлено, що службове підроблення в більшості випадків має інструментальний характер та інтегроване до системи корупційних практик;

- наукове знання про основні фактори детермінації службового підроблення, серед яких виділено та охарактеризовано соціально-економічні, організаційно-управлінські, правові та культурно-психологічні; акцентовано на детерміністичній ролі неналежного фінансового забезпечення публічної служби, а також на впливі масової психології споживацтва й корисливості, правового нігілізму та феномену знедержавлення легітимності на інтенсивне відтворення службових підроблень в Україні;

- комплексне бачення загальносоціальних заходів запобігання службовим підробленням в Україні, які передбачають: системну переорієнтацію засад державного будівництва та соціального управління загалом на ліберально-гуманістичні домінанти публічної (правової, економічної, безпекової та ін.) політики; формування та зміцнення трансперсональних, емоційно резонансних конструктів, пов'язаних з українською державністю, її соціальною значущістю; зниження терпимості населення до корупції, правового невігластва та у роботі органів державної влади і місцевого самоврядування;

- обґрунтування системних засад організації та реалізації спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання службовим підробленням в Україні, які передбачають: а) створення загальнодержавної програми запобігання службовим злочинам, яка повинна передбачати запуск дієвого превентивного механізму на основі єдиної, динамічної системи суб'єктів і заходів запобіжної діяльності, їх ефективної координації та взаємодії, постійного кримінологічного

моніторингу й інших форм контролю; б) розробку системи діагностики, індивідуального кримінологічного прогнозування та нейтралізації антисуспільних рис службових осіб, обмеження можливостей їх прояву у сфері службової діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені у виді висновків та пропозицій вони можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – для подальшої розробки кримінологічних питань запобігання службовим підробленням (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України від 05.12.2016 р.);

- у нормотворчій сфері – для підготовки й уточнення нормативно-правових актів у сфері організації та здійснення запобігання службовим підробленням та вдосконалення діяльності правоохоронних органів;

- у правозастосовній сфері – для підвищення ефективності процесів і процедур організації та здійснення запобігання вчиненню службових підроблень;

- у навчальному процесі матеріали дисертаційного дослідження доцільно використовувати при підготовці підручників та навчальних посібників, а також під час викладання дисциплін «Кримінологія», «Кримінологія та профілактика злочинів», «Аналіз та прогнозування злочинності» тощо (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес Харківського національного університету внутрішніх справ від 15.12.2016 р.).

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 ХНУВС. Його основні положення і висновки оприлюднювалися на науково-практичних конференціях «Сучасні проблеми кримінально-правового забезпечення охорони особистих прав і свобод людини та громадянина» (м. Суми, 17–18 жовтня 2014 р.), «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції» (м. Харків, 3 квітня 2015 р.), «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 14 травня 2015 р.), «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції» (м. Харків, 14 квітня 2016 р.), «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 17 травня 2016 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у десяти наукових працях, у тому числі п'яти наукових статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук (з них одна – у виданні України, яке включене до міжнародних наукометричних баз), та п'яти тезах наукових доповідей.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та 17 додатків. Повний обсяг дисертації становить 245 сторінок, із них основний текст – 194 сторінки, список використаних джерел – 22 сторінки, додатки – 29 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертації, визначено її зв'язок з науковими планами, темами, охарактеризовано мету, завдання дослідження,

його об'єкт, предмет і методи, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено дані про апробацію дослідження та публікації.

Розділ 1 «Службове підроблення: поняття, характеристика стану та особи злочинця» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Історія розвитку та сучасний стан правового регулювання кримінальної відповідальності за службове підроблення в Україні»* визначено історичні передумови виникнення кримінальної відповідальності за службове підроблення та формування ознак цього складу злочину. Вказано, що перші згадки про відповідальність за підроблення зустрічаються у римському та у канонічному праві, зокрема у Папських декреталіях. Піддано аналізу норми про відповідальність за підроблення, які містили Литовські статuti (1529, 1568 та 1588 р.р.), Судебник Івана Грозного (1550 р.), Соборне Уложення (1649 р.), Воїнські Артикули (1715 р.), Права, за якими судиться малоросійський народ (1743 р.), Уложення про покарання кримінальні та виправні (1845 р.). Термін «підроблення» в них не використовувався, а для опису діяння було вказано лише його форми (виправлення, підчистка, інша зміна). Лише у Кримінальному Уложенні (1903 р.) було вперше використано термін «підроблення», яким визначалася підробка чи переробка документу. У подальшому форми підроблення конкретизувалися: було визначено предмет злочину – «офіційний документ», його суб'єкти, відбувся поділ на службове та інше підроблення.

У підрозділі 1.2 *«Поняття та юридичний склад службового підроблення»* визначено поняття та здійснено характеристику об'єктивних та суб'єктивних ознак складу службового підроблення, визначених у ст. 366 КК. Під службовим підробленням у кримінологічному аспекті запропоновано розуміти соціально-правовий феномен – інституційні, масові, асоціальні практики обману, які проявляються у кримінально караних формах предметної діяльності службових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування щодо внесення в офіційні документи завідомо неправдивих відомостей, іншого підроблення документів, видачі та складання неправдивих документів. Встановлено, що службове підроблення в більшості випадків має інструментальний характер та інтегроване до системи корупційних практик.

Безпосереднім об'єктом аналізованого злочину запропоновано визнавати визначений законом порядок діяльності державного апарату, апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності в частині підготовки, складання, використання і видачі офіційних документів, а також посвідчення фактів, які мають юридичне значення. Предмет службового підроблення – офіційний документ. Доведена необхідність удосконалення правового регулювання кримінальної відповідальності за службове підроблення електронного документа, під яким пропонується розуміти систему інформації, зафіксовану у передбаченій законодавством електронно-цифровій формі. Аналіз об'єктивної сторони складу службового підроблення, що виражається у формі внесення до документів неправдивих відомостей, іншого підроблення документів, а також видачі неправдивих документів та складання неправдивих документів, дозволив конкретизувати способи підробки документів: матеріальна (підчистка, травлення, дописка, додруковування, монтаж частин

документа, підробка штампів, печаток та підписів) та інтелектуальна (повна і часткова підробки).

Розгляд ознак суб'єкта службового підроблення (спеціальний суб'єкт – службова особа) підтвердив, що особу слід вважати службовою не тільки тоді, коли вона здійснює відповідні функції чи виконує адміністративно-господарські та організаційно-розпорядчі обов'язки постійно, а й тоді, коли вона здійснює їх тимчасово або за спеціальним повноваженням, за умови, що зазначені функції чи обов'язки покладені на неї правомочним органом (правомочною службовою особою). Дослідженням суб'єктивної сторони службового підроблення визначено можливість його вчинення лише умисно, як правило, з корисливих мотивів (70 % засуджених за цей злочин вчиняли його саме з користі).

У підрозділі 1.3 *«Характеристика кількісних і якісних показників службового підроблення в Україні»* встановлено, що кількість зареєстрованих злочинів за ст. 366 КК у 2005–2016 роках коливається, але є високою: у 2005 р. – 5702; 2006 р. – 6740; 2007 р. – 7412; 2008 р. – 8694; 2009 р. – 8581; 2010 р. – 8280; 2011 р. – 6442; 2012 р. – 4105; 2013 р. – 6477; 2014 р. – 7160; 2015 р. – 6092; 2016 р. – 5583 випадки.

Дослідження «географії» службового підроблення дозволило зробити висновок, що збільшення кількості зареєстрованих злочинів спостерігається у всіх регіонах України. Найбільш поширені вони у Донецькій, Дніпропетровській, Луганській та Одеській областях, що обумовлюється вищою інтенсивністю ділової активності у великих, промислово розвинених регіонах, більш значною участю у її регулюванні публічної адміністрації, що виявляє, передусім відповідні кореляційні залежності між чинниками урбанізації та кримінальною активністю у сфері службової діяльності.

Встановлено, що частка службового підроблення у структурі злочинів у сфері службової діяльності значно перевищує рівень інших злочинів даного виду. Кількість зареєстрованих службових підроблень поступово зростає. В період 2005–2011 р.р. воно складало майже половину злочинів у сфері службової діяльності та діяльності пов'язаної з надання публічних послуг, а з 2012 по 2015 р.р. становило більше половини цих злочинів. Це пояснюється підвищенням латентності фактів вчинення службового підроблення (внаслідок упровадження мораторію на здійснення перевірок малого та середнього бізнесу) та послабленням у роботі правоохоронних органів, спрямованій на виявлення правопорушень у цій сфері.

У підрозділі 1.4. *«Характеристика особи злочинця, який вчиняє службове підроблення»* здійснено характеристику соціально-демографічних, кримінально-правових, соціально-рольових та морально-психологічних ознак особи злочинця, що вчиняє службове підроблення. Аналіз соціально-демографічних ознак свідчить, що найчастіше його вчиняють громадяни України (99 %), віком 40–59 років (56 %), чоловіки (62 %), що мають вищу освіту (66 %), службові особи, які працюють по найму (2 %). Як правило, підроблення вчинюється особою, що набула певного трудового стажу, спеціальних навичок і досвіду роботи; при цьому специфіка виконуваних службових обов'язків прямо пов'язується з необхідністю здобуття особою відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, що часто є обов'язковою вимогою для зайняття посади в тій чи іншій владно-управлінській структурі.

Лише 14 % осіб вчинили злочин у складі групи, що зумовлено механізмом

злочинного посягання, який, як правило, не потребує залучення інших осіб. 38 % осіб було засуджено із призначенням покарання, у 27,6 % випадків засуджені були звільнені від покарання. На момент вчинення злочину 4,7 % осіб мали не зняту і не погашену судимість, що є наслідком застосування до таких осіб додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (застосовувалося у 12 % випадків). Враховуючи тяжкість вчинення злочину та категорію осіб, які вчиняють службове підроблення, стосовно 62 % осіб справи було закрито (у т. ч. в зв'язку з амністією 32 % випадків).

Під час характеристики соціально-рольових ознак особи вказано, що службова особа, як представник влади, відрізняється від інших злочинців високим соціальним статусом, особливо важливою є її приналежність до єдиної соціальної групи службовців з усіма властивими їй цінностями та інтересами, з позицій яких відбувається їх взаємодія з іншими суб'єктами службових відносин (громадяни, представники юридичних осіб тощо). У переважній більшості досліджених випадків особа перебувала у шлюбі (70 %), лише 28 % осіб на утриманні мали малолітніх дітей, 66 % осіб на момент розгляду справи у суді продовжували працювати на займаних посадах.

Дослідження морально-психологічних ознак особи злочинця дозволило виділити як найбільш поширену мотивацію задоволення власних абсолютних чи відносних потреб, набуття певного матеріального або соціального статусу, нових владних повноважень, самоутвердження, протиставлення себе суспільству тощо.

Розділ 2 «Детермінація службових підроблень в Україні» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Методологічні засади дослідження детермінації службових підроблень»* охарактеризовано стан наукової розробки проблем детермінації злочинності. Доведено, що детермінанти злочинності доцільно розглядати поліваріативно, крізь призму таких категорій, як причини, умови й інші фактори. Соціальне підґрунтя їх відтворення щодо детермінації службового підроблення, а також в значній мірі конструктивістська (неонтологічна) природа останнього зумовили комплексність методологічного підходу дослідження, що передбачає оперування на компліментарних засадах положеннями діалектичного детермінізму, соціального конструктивізму і конвенціоналізму. Найбільш продуктивне застосування відповідних методологічних настанов до опису, виявлення й пояснення факторів детермінації службових підроблень в Україні виявляється в межах структурно-функціональної характеристики сфер і змісту їх відтворення.

У підрозділі 2.2 *«Характеристика основних факторів детермінації службового підроблення»* встановлено, що службове підроблення є злочином, що може бути використаний для вчинення більшості корупційних злочинів. Доведено, що причини та умови його вчинення слід розглядати через встановлення факторів, які сприяють вчиненню корупційних злочинів та злочинів у сфері службової діяльності. Серед них виділено соціально-економічні, організаційно-управлінські, правові та культурно-психологічні. Соціально-економічні фактори не є специфічними для детермінації службових підроблень в Україні, проте чинять потужний деструктивний вплив на кадрове ядро органів державної влади і місцевого самоврядування через незадовільний стан фінансування публічної служби.

Поширенню службових підроблень сприяють і необґрунтовано високі податки, ухилення від сплати яких здійснюється шляхом фальсифікації офіційних документів. Факторами організаційного характеру, що сприяють вчиненню службових підроблень, є недостатня кількість кваліфікованих фахівців, здатних боротися із проявами корупції, відсутність державної програми щодо здійснення оцінки та прогнозу корупційних процесів, що відбуваються у країні у різних сферах діяльності; недостатній рівень взаємодії підрозділів правоохоронних органів; відсутність напрацьованого ефективного механізму повернення до України майна, грошей, здобутих незаконним шляхом; відсутність негайного реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, що знаходяться на стадії готування, а також загальнодержавної системи даних щодо осіб, яким, відповідно до вироку суду, заборонено займати певні посади, а також займатися певною діяльністю.

Узагальнення підходів, які визначають правові фактори, дало можливість встановити, що вчинення службових підроблень не в останню чергу пов'язано із підвищеною залежністю населення від осіб, що є державними службовцями, а також низьким рівнем правосвідомості громадян; протиріччями, що містяться у кримінальному, податковому, цивільному та іншому законодавстві; відсутністю чіткої і зваженої політики держави щодо протидії корупції, яка б передбачала конкретні та дієві напрями здійснення профілактичної діяльності щодо недопущення вчинення корупційних злочинів.

З'ясовано, що для сучасного українського суспільства характерними є усталені форми практикування психології корисливості та споживацтва, в тому числі й у взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування. Відбувається деморалізація значної частини державних службовців та працівників правоохоронних органів; змінюються стереотипи поведінки багатьох державних службовців, проявляється готовність без вагань порушити закон, норми моралі за винагороду, що є наслідком так званого ринкового типу характеру.

Окремо наголошено на криміногенних наслідках поширення та поглиблення правового нігілізму та феномену знедержавлення легітимності. Під останнім запропоновано розуміти зміни у змісті масової політико-правової свідомості населення, які пов'язані зі зниженням авторитетності держави, зменшенням її регулятивної ролі, втратою нею значення джерела правоутворення і правоохорони та, як наслідок, формування альтернативних легальним критеріїв і механізмів утвердження суб'єктивно справедливого суспільного устрою, в якому публічна адміністрація виступає обтяженням, виконує здебільшого паразитарні функції.

Розділ 3 «Запобігання службовим підробленням в Україні» охоплює два підрозділи.

У підрозділі 3.1 *«Загальносоціальні заходи запобігання службовим підробленням в Україні»* визначено, що указані заходи необхідно упроваджувати не тільки на рівні різних верств населення, але й на різні сфери життя суспільства, зокрема, економічну, соціальну, політичну, правову. Вони, передусім, становлять системну переорієнтацію засад державного будівництва та соціального управління загалом на ліберально-гуманістичні доміанти публічної (правової, економічної, безпекової та ін.) політики; формування та зміцнення трансперсональних, емоційно резонансних конструктів, пов'язаних з українською державністю, її соціальною

значущістю; зниження терпимості населення до корупції, правового невігластва та у роботі органів державної влади і місцевого самоврядування.

У підрозділі 3.2 «Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання службовим підробленням в Україні» доведено, що створення прозорої та відкритої процедури відбору кадрів до державних органів є одним із спеціально-кримінологічних методів запобігання вчинення службового підроблення. Встановлено, що суб'єктами спеціально-кримінологічного запобігання, спрямованого на подолання детермінант вчинення службового підроблення, є державні та недержавні організації, для яких здійснення профілактики злочинів є основним видом діяльності. З метою узгодженої діяльності органів спеціальної профілактики обґрунтовано необхідність створення спеціальної програми запобігання службовим злочинам.

Відстоюється думка про необхідність посилення дисциплінарної відповідальності державних службовців, що займають відповідальне та особливо відповідальне становище, розширення переліку правопорушень, які мають наслідком обов'язкове звільнення. Доведена потреба створення належних умов праці та безпеки для осіб, до функціональних обов'язків яких віднесено запобігання та протидію службовим злочинам. Формування беззаперечно негативного ставлення суспільства до службових злочинів, в тому числі і до досліджуваного, може забезпечуватись громадськими організаціями шляхом проведення роз'яснювальної роботи серед населення, пропаганди, у т.ч. за допомогою ЗМІ.

Запропоноване авторське визначення індивідуальних заходів запобігання службовому підробленню. Це – комплекс різнорідних заходів, що ґрунтуються на кримінологічних знаннях про специфічні антисуспільні риси службових осіб, індивідуальному кримінологічному прогнозуванні їх виникнення та розвитку і спрямовані на упередження їх формування, вчасну діагностику та нейтралізацію, обмеження можливостей злочинної поведінки. Визначено, що основними методами індивідуального запобігання службовому підробленню є методи переконання, адаптації та примусу. Доведено доцільність проведення психологічного тестування під час проведення конкурсу на заміщення вакантних посад службових осіб, що займають відповідальне та особливо відповідальне становище.

ВИСНОВКИ

У дисертації розроблено наукові положення, що в сукупності спрямовані на розв'язання важливого науково-прикладного завдання – запобігання вчиненню службового підроблення. Одержані в процесі дослідження наукові результати дають підстави для висновків, рекомендацій та узагальнень, що мають як теоретичне, так і практичне значення. Найсуттєвішими з них є такі:

1. У дослідженні розглянуто становлення та розвиток норм законодавства, яким передбачено відповідальність за службове підроблення, здійснено історико-правовий аналіз виникнення і формування понять «офіційний документ» та «підроблення», а також кримінальної відповідальності за вчинення службового підроблення. З'ясовано, що перші згадки про документ як певну форму закріплення юридично значущої інформації відносяться до римського права, протягом

кодифікації норм, якими передбачено відповідальність за неправомірне внесення змін до документу спостерігається намагання законодавця забезпечити захист документів, які видаються органами державної влади (Соборне уложення, 1649 р.), у подальшому – виділено термін «підроблення» та здійснено конкретизацію способів підробки (Кримінальне Уложення, 1903 р.).

2. При визначенні поняття службового підроблення слід урахувати його кримінологічні та кримінально-правові аспекти. Під службовим підробленням у кримінологічному аспекті запропоновано розуміти соціально-правовий феномен – інституційні, масові, асоціальні практики обману, які проявляються у кримінально караних формах предметної діяльності службових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування щодо внесення в офіційні документи завідомо неправдивих відомостей, іншого підроблення документів, складання та видачі неправдивих документів. Безпосереднім об'єктом службового підроблення є визначений законом порядок діяльності державного апарату, апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності в частині підготовки, складання, використання і видачі офіційних документів, а також посвідчення фактів, які мають юридичне значення. Предмет злочину – офіційний документ. Виокремлено основні юридично значущі ознаки електронного документа та сформульовано його визначення.

Об'єктивна сторона складу службового підроблення виражається у формі внесення до документів неправдивих відомостей, іншого підроблення документів, найбільш поширеними способами яких є матеріальна та інтелектуальна підробки. Суб'єкт службового підроблення – службова особа. Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини та, як правило, корисливим мотивом.

3. Частка службових підроблень у структурі службових злочинів має тенденцію до збільшення. У 2005 році вона складала 30 %, у 2006 р. – 40 %, у 2007 р. – 44 %, у 2008, 2009 рр. – 49 %, дещо показники зменшилися у 2010 р. – до 46 %, у 2011 р. – до 40 %, і знову почала збільшуватися до 42 % у 2012 р., 51 % – у 2013 р., у 2014 р. така частка складала 60 %, у 2015 р. – 57 %, а у 2016 р. – 48 %. Максимальні показники службового підроблення у структурі службових злочинів було зафіксовано у 2008 р. – 8694, а мінімальні – у 2012 р. – 4105 злочинів. Для географії службового підроблення характерними є територіальні відмінності залежно від виду населеного пункту, що пов'язано з рівнем концентрації значної кількості органів публічної влади, громадських формувань, підприємств, установ, організацій. Зазначено, що найбільша кількість службових підроблень відбувається саме у містах, передусім, районних і обласних центрах, що є адміністративним і економічним центром відповідних територій. Найбільшою інтенсивністю розглядуваний злочин характеризується у Донецькій, Дніпропетровській, Луганській та Одеській областях.

4. Кримінологічна характеристика особи злочинця, що вчинює службове підроблення має специфічні особливості, що зумовлюються своєрідним службовим статусом такої особи і суттєво вирізняє її порівняно із загальною характеристикою особистості злочинця. Встановлено, що службове підроблення вчинюється, як правило, особами, віком 40–59 років (56 %), більша частина з яких має вищу освіту (66 %), є громадянами України (99 %), чоловіками (62 %). Вивчення соціально-рольових ознак дозволило зробити висновок, що в переважній більшості це особа,

яка перебуває у шлюбних відносинах, не має на утриманні малолітніх дітей, а на момент розгляду справи у суді працює та займає посаду на підприємстві, в установі чи організацій, де було вчинено злочин.

Вивчення мотиваційної сфери злочинців дозволило виокремити найбільш поширені мотиви вчинення службового підроблення: задоволення власних абсолютних чи відносних потреб, набуття певного матеріального або соціального статусу, нових владних повноважень, самоутвердження, протиставлення себе суспільству тощо. Встановлено, що 38 % осіб було засуджено, а стосовно 62 % осіб справи було закрито (у зв'язку з амністією – 32 %).

5. Визначено методологічні засади дослідження детермінації службових підроблень та встановлено, що в значній мірі конструктивістська (неонтологічна) природа цього злочину зумовлює необхідність оперування комплексним гносеологічним підходом, який передбачає застосування діалектичного детермінізму, соціального конструктивізму та конвенціоналізму.

6. Причини та умови вчинення службових підроблень слід розглядати через встановлення факторів, що сприяють вчиненню корупційних злочинів. За змістом їх розподілено на чотири групи: соціально-економічні, організаційно-управлінська, правові та культурно-психологічні. Надано характеристику кожній з них.

7. Однією із причин низької якості профілактичної діяльності у сфері запобігання злочинам є недосконалість нормативно-правова регламентація заходів превентивного характеру, зокрема, відсутність єдиного законодавчого акту, який би містив у собі опис об'єктів превентивної діяльності, перелік суб'єктів та їх повноваження, принципи здійснення такої діяльності, перелік заходів профілактики тощо. Основною метою запобігання службовим злочинам, які вчиняються шляхом службового підроблення є нейтралізація детермінант злочинів, тобто причин та умов, що сприяють їх вчиненню.

8. Охарактеризовано загальносоціальні заходи запобігання службовим підробленням в Україні. Основними цілями, що повинні бути досягнуті на загальносоціальному рівні є подолання негативних явищ в економіці, соціальній та політичній сфері, виховання правової свідомості та високої моральності населення. Їх досягнення видається за можливе через системну переорієнтацію засад державного будівництва та соціального управління загалом на ліберально-гуманістичні домінанти публічної (правової, економічної, безпекової та ін.) політики; формування та зміцнення трансперсональних, емоційно резонансних конструктів, пов'язаних з українською державністю, її соціальною значущістю; зниження терпимості населення до корупції, правового невігластва та у роботі органів державної влади і місцевого самоврядування.

9. Запропоновано систему спеціально-кримінологічних заходів запобігання службовим підробленням: модернізація законодавства, яким врегульовано боротьбу зі службовими злочинами та приведення його у відповідність до існуючих економічних та політичних умов; спрощення роботи державного апарату, зниження бюрократизації, розробка чіткої правової основи діяльності державних службовців; створення прозорості та відкритої процедури відбору кадрів до державних органів влади; запровадження практики негайного звільнення державного службовця, що порушив етичні, моральні або правові норми поведінки; розробка загальнодержавних

програм, спрямованих на боротьбу зі службовими злочинами; ведення прозорої бази даних, до якої буде включено інформацію щодо прибутків, отриманих кожним із державних службовців, у тому числі, відображення їх декларацій про доходи; утворення належних умов праці та безпеки для осіб, до функціональних обов'язків яких віднесено запобігання та протидію службовим злочинам; розробка ефективної системи взаємодії правоохоронних органів держави, діяльність яких забезпечує профілактику, припинення та боротьбу зі службовими злочинами; пропаганда беззаперечно негативного відношення до службових злочинів.

10. Під індивідуальними заходами запобігання службовим підробленням пропонується розуміти комплекс різноманітних заходів, що ґрунтуються на кримінологічних знаннях про специфічні антисуспільні риси службових осіб, індивідуальному кримінологічному прогнозуванні їх виникнення та розвитку і спрямовані на упередження їх формування, вчасну діагностику та нейтралізацію, обмеження можливостей злочинної поведінки.

11. Основними методами індивідуального запобігання службового підроблення є метод переконання, який полягає у проведенні профілактичних бесід з особами, щодо яких є обґрунтовані підозри у можливості вчинення ними цього злочину; метод адаптації, що передбачає створення максимально сприятливих умов для праці та побуту службової особи, в тому числі шляхом вирішення труднощів у матеріально-технічному забезпеченні, морально-психологічних проблем та питань належного фінансового забезпечення; метод примусу: застосування заходів дисциплінарної й адміністративної відповідальності до порушників службової дисципліни. Проведення психологічного тестування під час проведення конкурсу на заміщення вакантних посад службових осіб, що займають відповідальне та особливо відповідальне становище, допоможе визначити справжні цілі та мотиви особи, що претендує на таку посаду.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Остапенко Я. С. До проблеми визначення факторів, що обумовлюють вчинення службового підроблення як корупційного правопорушення / Я. С. Остапенко // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Право». – 2015. – № 33. – С. 116–120.

2. Остапенко Я. С. Розвиток кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за службове підроблення: історико-правовий аналіз (І ст. до н.е. – початок XX ст.) / Я. С. Остапенко // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2015. – № 3 (11). – С. 119–208.

3. Остапенко Я. С. Загальносоціальні заходи запобігання службового підроблення / Я. С. Остапенко // Наше право. – 2015. – № 6. – С. 107–112.

4. Остапенко Я. С. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання службовому підробленню / Я. С. Остапенко // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія «Юридичні науки». – 2016. – № 1. – С. 31–34.

5. Остапенко Я. С. Індивідуальні заходи запобігання службовому підробленню / Я. С. Остапенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. Серія «Юриспруденція». – 2016. – № 22. – С. 146–149.

6. Остапенко Я. С. До проблеми визначення змісту предмета службового підроблення / Я. С. Остапенко // Сучасні проблеми кримінально-правового забезпечення охорони особистих прав і свобод людини та громадянина : матеріали круглого столу (м. Суми, 17–18 жовтня 2014 р.). – Х., – Суми : Сумська філія ХНУВС, 2014. – С. 108–112.

7. Остапенко Я. С. Службове підроблення як корупційний злочин: аналіз соціально-демографічних ознак особи злочинця / Я. С. Остапенко // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : тези доп. Міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Харків, 3 квітня 2015 р.). – Х. : ХНУВС, 2015. – С. 146–148.

8. Остапенко Я. С. До проблеми визначення змісту поняття суб'єкта службового підроблення / Я. С. Остапенко // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 травня 2015 р.). – Х. : ХНУВС, 2015. – С. 166–170.

9. Остапенко Я. С. Проблеми визначення факторів, що обумовлюють вчинення службового підроблення як корупційного злочину / Я. С. Остапенко // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 квітня 2016 р.). – Х. : ХНУВС, 2016. – С. 119–122.

10. Остапенко Я. С. До проблеми визначення основного змісту заходів індивідуального запобігання службовому підробленню / Я. С. Остапенко // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 травня 2016 р.). – Х. : ХНУВС, 2016. – С. 142–145.

АНОТАЦІЇ

Остапенко Я. С. Службове підроблення: кримінологічна характеристика та запобігання. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2017.

Дисертацію присвячено комплексній кримінологічній характеристиці та заходам запобігання вчиненню службового підроблення. Досліджено становлення та розвиток кримінальної відповідальності за службове підроблення в історико-правовому аспекті. Здійснено кримінально-правову характеристику службового підроблення, визначено поняття службового підроблення як соціально-правового феномену – інституційних, масових, асоціальних практик обману, які проявляються у кримінально караних формах предметної діяльності службових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування щодо внесення в офіційні документи завідомо неправдивих відомостей, іншого підроблення документів, видачі неправдивих документів та складання неправдивих документів. Проаналізовано кількісно-якісні показники службового підроблення. Надано кримінологічну характеристику особи злочинця, що вчиняє службове підроблення. Здійснено аналіз змісту теоретичних положень детермінації і з'ясовано детермінанти службових

підроблень, через виділення факторів-причин та факторів-умов. Сформульовано пропозиції щодо напрямів запобігання службовому підробленню на загальносоціальному рівні. Запропоновано основні заходи спеціально-кримінологічного запобігання службовим підробленням, визначено основні заходи індивідуального запобігання.

Ключові слова: запобігання, корупційні злочини, особа злочинця, службове підроблення, фактори злочинності.

Остапенко Я. С. Служебный подлог: криминологическая характеристика и предотвращение. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2017.

Диссертация посвящена комплексной криминологической характеристике и мерам противодействия служебному подлогу. Исследовано развитие уголовного законодательства, предусматривающего ответственность за служебный подлог, проведено историко-правовой анализ развития и формирования понятия «служебный подлог» и ответственности за его совершение в историко-правовых документах.

Осуществлена уголовно-правовая характеристика служебного подлога. Установлено, что служебный подлог как социально-правовой феномен – институциональные, массовые, асоциальные практики обмана, которые проявляются в уголовно наказуемых формах предметной деятельности служебных лиц органов государственной власти и местного самоуправления, выражающиеся во внесении в официальные документы заведомо неправдивых сведений, иной подделке документов, выдаче неправдивых документов и составлении неправдивых документов. Проанализированы количественно-качественные показатели служебного подлога. Выявлен постепенный рост его доли в структуре преступлений в сфере служебной деятельности. Установлено, что удельный вес служебного подлога в структуре преступлений в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг в 2005 году составлял 30 %, а в 2016 году – 48 %. Осуществлена криминологическая характеристика личности преступника, совершающего служебный подлог, ее социально-демографические, уголовно-правовые, социально-ролевые и нравственно-психологические особенности: служебный подлог совершается лицами в возрасте 40–59 лет (56 %), большая часть из них имеет высшее образование (66 %), являются гражданами Украины (99 %), мужчинами (62 %). 38 % лиц за совершение преступления были осуждены, а в отношении 62 % дела были прекращены (в связи с амнистией – 32 %). Определено, что детерминанты служебного подлога следует рассматривать через установление факторов, способствующих совершению коррупционных преступлений. По сущностной характеристике их можно разделить на: правовые, организационные, моральные, экономические, и социально-политические. Распределение детерминант служебного подлога осуществляется по двум группам: факторы-причины и факторы-условия. Сформулированы предложения по предотвращению служебного подлога на общесоциальном уровне. Установлено,

что задачи, которые должны быть решены на общесоциальном уровне, сводятся к преодолению негативных явлений в экономике, социальной и политической сфере, воспитание правового сознания и высокой нравственности населения. Предложена система мер предупреждения преступления на специально-криминологической уровне. Доказано, что создание прозрачной и открытой процедуры отбора кадров государственных органов является одним из специально-криминологических методов предотвращения его совершения. Определены основные меры индивидуального предупреждения служебного подлога, осуществляемые методами убеждения, адаптации и принуждения. Под индивидуальными мерами предупреждения служебного подлога предлагается понимать комплекс общесоциальных и специально-криминологических предупредительных мер, приспособленных к морально-психологическим свойствам определенного должностного лица, которые применяются государственными и специально уполномоченными негосударственными учреждениями, которые направлены на создание таких условий, которые делают невозможным или сводят к минимуму вероятность совершения служебного подлога.

Ключевые слова: коррупционная преступность, личность преступника, предотвращение, служебный подлог, факторы преступности.

Ostapenko Ya. S. Forgery by an Official: Criminological Characteristics and Prevention. – *Published as manuscript.*

The thesis for a candidate's degree by the specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; penal law. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2017.

The thesis is focused on the comprehensive criminological characteristics and on the measures of preventing the commission of forgery by an official. The formation and development of criminal liability for forgery by an official within the historical and legal aspect have been studied. The author has accomplished criminal and legal characteristics of forgery by an official, has defined the concept of forgery by an official as a socio-legal phenomenon – institutional, mass, antisocial practices of fraud that are manifested in criminally punitive forms of the subject activities of officials of the state agencies and local self-governments for inclusion of false information into official documents, another forgery, issuing false documents and the preparation of false documents. The author has analyzed quantitative and qualitative indicators of forgery by an official. Criminological characteristics of an offender's personality, who commits forgery have been provided. The analysis of the content of theoretical provisions of the determination has been realized; and the determinants of forgery by an official through the allocation of the factors-reasons and factors-conditions have been found out. Propositions concerning the areas of preventing forgery by an official on general social level have been formulated. The basic measures of special and criminological prevention of the facts of forgery have been suggested; the main measures of individual prevention have been determined.

Key words: prevention, corruption-related offenses, criminal's personality, forgery by an official, crime factors.

Підписано до друку 15.03.2017 р. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60x84/16. Умов. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідectво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.

Друкарня Харківського національного університету внутрішніх справ
61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27.